

UOT 372.894(47)

**TARİX MÜƏLLİMLƏRİNİN AKMEOLOJİ KOMPETENSİYALARININ
İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ****Selcan Qabil qızı Yusifova***SABAH qrupları, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0003-4230-2269**E-mail:** selcanyusifova8@gmail.com

Açar sözlər: müəllim peşəkarlığı, pedaqoji səriştəlilik, akmeologiya, pedaqoji innovasiyalar, tədris metodları

Ключевые слова: профессионализм учителя, педагогическая компетентность, акмеология, педагогические инновации, методы обучения

Key words: teacher professionalism, educational reforms, acmeology, pedagogical innovations, teaching methods

Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar fəal şəkildə həyata keçirilir. Bu islahatlar dövlət əhəmiyyətli sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Belə sənədlərdən biri “Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsilin və müəllim hazırlığının Konsepsiyası və Strategiyası”, digərləri isə “2011–2021-ci illər üçün Azərbaycanda təhsilin inkişafı strategiyası”, “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası və “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”dır. Bu strategiya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

Müasir cəmiyyətin qarşısında duran vəzifələr yeni pedaqoji təfəkkürə malik müəllimlərə olan tələbatı artırır. Cəmiyyət yalnız öz işinin əsl ustası olan, peşəkarlığı və uşaqlara sevgini özündə birləşdirən səriştəli müəllimlərə arxalana bilər. Strategiya təhsil sahəsində kadr hazırlığı sisteminin müasirləşdirilməsini əsas istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edir. Bu istiqamət universitetləri effektiv tədris metodlarından istifadə edərək tələbələrin bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirməyə, onların istedadlarını üzə çıxarmağa və qabaqcıl tədris metodları tətbiq etməyə yönəldir. Bununla yanaşı, təhsil nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi də prioritet məsələlərdən biridir [1].

Həqiqətən də, yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarının hazırlanmasına diqqətin artırılması bu gün təhsil sistemimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Gələcək müəllim təkcə dərin biliyə sahib olmaqla kifayətlənməməli, həm də yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə, sistemli təfəkkürə və pedaqoji yeniliklərə yiyələnmək üçün tələb olunan bacarıqlara malik olmalıdır. O, həmçinin dəyişən pedaqoji mühitə uyğunlaşma qabiliyyətinə sahib olmalı, daim öz bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirməlidir. Müasir şəraitdə müəllimin peşə hazırlığı məsələsi onun mədəni və mənəvi inkişafı, eləcə də yaradıcı müstəqilliyi ilə sıx bağlıdır [2, s.59-62; 3, s. 26].

Müəllimin “səriştəsi”, “peşəkarlığı” və “pedaqoji mövqeyi” akmeologiyanın əsas kateqoriyalarını təşkil edir. Bu, gələcək müəllimlərin hazırlanması probleminin akmeoloji yanaşma baxımından araşdırılmasının aktuallığını müəyyənləşdirir. Müəllimlərin peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılmasında akmeoloji səriştənin rolunun öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Akmeoloji səriştənin öyrənilməsi ilə bağlı metodoloji əsaslar aşağıdakı alimlərin elmi araşdırmalarında əksini tapmışdır: S.V. Bazilevskaya, E.M. Borodulina, A.A. Derkaç, M.İ. İlyasov,

E.S. Kaqan, M.M. Kaşapov, A.K. Markova, D.M. Musayev, A.G. Portnov, V.A. Şirin, J. Raven, A.A. Uşakov, A.V. Xutorskoy və digərləri.

Fərdin yaradıcı özünü dərk etməsi ilə bağlı fikirlərin əsası qədim yunan və Roma mütəfəkkirlərinin, xüsusilə Platon və digər filosofların əsərlərində qoyulmuşdur. Bundan əlavə, Leonardo da Vinçinin yaradıcılığı da bu sahədə mühüm mənbələrdən biridir. Şəxsiyyətin yaradıcı potensialının reallaşdırılması məsələsi M.M. Əmirov, İ.H. Cəbrayilov, M.İ. İlyasov, M.M. Kaşapov, A.K. Markova, A.X. Paşayeva, F.A. Rüstəmov, V.A. Slastenin, A.A. Uşakov, A.V. Xutorskoy və digər alimlərin əsərlərində də geniş şəkildə araşdırılmışdır.

Müasir dövrdə akmeologiya ayrıca bir elmi sahə kimi formalaşmışdır. Onun inkişafı A.A. Bodalev, A.A. Derkaç, N.V. Kuzmina kimi alimlərin adları ilə sıx bağlıdır. Akmeologiya inkişafının ilkin mərhələsində əsasən müəllimlərin peşəkarlığını öyrənmişdir. Sonrakı dövrlərdə isə pedaqoji akmeologiya yalnız bir elm sahəsi kimi deyil, həm də müxtəlif sahələrdə – hərbi, pedaqoji, idarəetmə, sosial, tibbi, hüquqi, idman və iqtisadi akmeologiya istiqamətlərində inkişaf etmişdir. Hazırda akmeologiya formalaşma və inkişaf mərhələsindədir. A.A. Uşakovun tərifinə görə, akmeologiya insan inkişafı qanunları və peşəkar yetkinliyə nail olmaq yollarını araşdıran bir elmdir. Alimin fikrincə, “acme”, yəni insanın inkişafının ən yüksək səviyyəsi obyektiv və subyektiv amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində əldə edilir.

Obyektiv amillərə təhsil və tərbiyə şəraiti, təhsilin keyfiyyəti daxildir.

Subyektiv amillər isə insanın psixi və fiziki sağlamlığı, onun qabiliyyət və istedadı ilə bağlıdır [4, s. 5–6].

Akmeologiya metodları, formaları, strategiyaları və texnologiyaları öyrənərək insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində yüksək səviyyəli mütəxəssislərin hazırlanmasına yönəlmiş bir elm sahəsidir. “Akme” anlayışı insanın fəaliyyət göstərdiyi peşə sahəsindən asılı olaraq əldə etdiyi zirvə nöqtəsini ifadə edir. Pedaqoji akmeologiya isə fərdin yüksək səviyyədə səriştəyə və peşəkar bacarıqlara sahib olmasına yönələn inkişaf yollarını araşdıran bir elm sahəsidir [5, s. 35].

Müəllimin işində səriştə və peşəkarlığa nail olma yollarını araşdıran pedaqoji akmeologiya, müəllimin öz fəaliyyətində peşəkar inkişaf zirvəsinə çatması üçün müxtəlif üsul və yanaşmaları öyrənən bir elmdir. Pedaqoji təhsildə akmeoloji yanaşma müəllimin peşəkar motivasiyasının artırılmasını, onun peşəkar fəaliyyətində uğur əldə etməsini və yaradıcı potensialının stimullaşdırılmasını hədəfləyir. Akmeologiya kontekstində “akmeoloji səriştə” anlayışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. A.A. Uşakovun tərifinə görə, akmeoloji səriştə müəllimin peşəkarlıq sisteminin idraki komponenti olub, peşə sahəsində fərdin mütərəqqi inkişafının yolları, prinsipləri və qanunauyğunluqları haqqında bilikləri əhatə edir [6, s. 115].

Tarix müəlliminin peşəkar pedaqoji səriştəsi onun sahəyə aid bilik və bacarıqları ilə yanaşı, özünə, tələbələrinə, peşəsinə və həmkarlarına olan münasibəti ilə müəyyən edilir. Tarix müəlliminin peşəkar səriştəsi üç əsas komponentdən ibarətdir:

1. Məzmun komponenti – müəllimin tarix elmi üzrə fundamental biliklərə sahib olması;
2. Texnoloji komponent – tarixin tədrisi üçün müasir metod və yanaşmalara yiyələnmə bacarığı;
3. Şəxsi komponent – müəllimin pedaqoji fəaliyyət üçün vacib olan şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə malik olması.

Bu səriştənin tərkib hissələrinə aşağıdakılar daxildir:

Psixoloji və pedaqoji biliklər – şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq məktəb proqramının (kurikulumun) məzmununu mənimsəmək;

Pedaqoji bacarıqlar – tədris materialını seçmək və sistemləşdirmək, pedaqoji situasiyaları təhlil etmək, tələbələrin qabiliyyət və imkanlarını nəzərə almaqla tədris və tərbiyə metodlarını seçmək, problemli məsələləri araşdırmağa və müzakirəyə yönəltmək;

Pedaqoji təfəkkür – pedaqoji situasiyaları təhlil edərək tələbələrin potensialını nəzərə almaqla qərar qəbul etmək bacarığı;

Pedaqoji müşahidə – kiçik pedaqoji detallara əsaslanaraq vəziyyətin mahiyyətini dərk etmək;

Pedaqoji proqnozlaşdırma – şagirdlərin davranışını və inkişafını qabaqcadan təxmin etmək bacarığı.

Tarix müəlliminin peşəkar səriştəsinin mühüm komponentlərindən biri də kommunikativ səriştədir. Bu səriştə aşağıdakı elementləri özündə birləşdirir:

Peşəkar pedaqoji rollar – müəllim həm pedaqoji əməkdaşlıq iştirakçısı, həm təlim prosesinin subyekti, həm də humanist olmalıdır;

Peşəkar keyfiyyətlər – müəllimin öz peşəsinə və şagirdlərinə olan münasibəti;

Pedaqoji taktika – şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onlara təsirin effektiv yollarını seçmək bacarığı [7, s. 193].

Tarix müəlliminin peşəkarlığının əsas göstəriciləri bunlardır:

Peşəyə yiyələnmək – müəllimin peşə biliklərinə və pedaqoji bacarıqlara sahib olması;

Pedaqoji bacarıq və yaradıcılıq – müəllimin innovativ və yaradıcı tədris metodlarından istifadə etməsi;

Peşəkar özünüreallaşma – müəllimin öz fəaliyyətində maksimum səmərə əldə etməsi.

Beynəlxalq Akmeologiya İnstitutuna görə, tarix müəlliminin peşəkarlığı aşağıdakı meyar qrupları ilə müəyyən edilir:

Subyektiv meyarlar – müəllimin öz peşəsinə müsbət münasibəti, bu sahədə çalışmaq istəyi, işindən razılığı;

Obyektiv meyarlar – pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyi və onun müxtəlif aspektləri (tədris, tərbiyə, inkişafetdirici, təşkilati və diaqnostik işlər);

Prosedur meyarlar – müəllimin öz işində müxtəlif innovativ metod və texnologiyalardan istifadə etməsi;

Fəaliyyət meyarları – pedaqoji fəaliyyət nəticəsində tələb olunan şəxsi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi və onların cəmiyyətə hazırlanması [7, s. 192].

Tarix müəlliminin peşəkarlıq səviyyəsinin inkişafı müəyyən mərhələlərlə baş verir. Bu inkişaf dinamik proses olub, müəllimin pedaqoji ustalığa doğru irəliləməsini ifadə edir. Bu mərhələlər aşağıdakılardır:

Peşəyə yiyələnmə səviyyəsi – müəllim ilkin olaraq peşənin əsas metod, texnika və texnologiyalarını mənimsəyir;

Pedaqoji bacarıq səviyyəsi – müəllim qabaqcıl pedaqoji təcrübənin nümunələrini tətbiq edir və tədris prosesini optimallaşdırır;

Fərdi yanaşma səviyyəsi – müəllim fərdiyönlü pedaqoji metodları tətbiq edərək tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alır;

Özünüinkişaf səviyyəsi – müəllim öz pedaqoji fəaliyyətini təhlil edir, fərdi üslubunu inkişaf

etdirir və peşəkar inkişafını davam etdirir [7, s. 194–196].

Peşəkarlığın əsas xüsusiyyətlərini tarix müəlliminin akmeoloji səriştəsinin tərkib hissəsi kimi müəyyən etmək onun strukturunu dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir. Akmeoloji səriştənin formalaşmasının ilkin mərhələsi universitetdə təhsil dövrü ilə əlaqələndirilməlidir. Biz ali məktəblərin tarix kafedralarında tədris olunan və müəllim kadrlarının hazırlanmasında xüsusi rol oynayan “Tarixin tədrisi metodikası” fənninin potensialını öyrənmişik. Bu fənnin proqramını tərtib edərkən aşağıdakı mühüm məsələlər nəzərə alınır:

Tarix müəlliminin işinin məqsəd və vəzifələri cəmiyyətin sosial sifarişi ilə müəyyən olunan qlobal məqsədlərdən və şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun konkret məqsədlərdən ibarətdir.

Müasir dövrdə pedaqoji tapşırıqlar qeyri-standart xarakter daşıyır, onların həlli müəllimdən yenilik və yaradıcılıq tələb edir.

Müəllimin əməyinin əsas nəticəsi şagirdlərin əqli və şəxsi inkişafında keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsi olmalıdır. Bu, yalnız bilik və bacarıqların ötürülməsi ilə deyil, həm də onların müstəqil düşünmək, analiz etmək və qərar vermək qabiliyyətlərinin inkişafı ilə bağlıdır.

Akmeoloji yanaşmanın məqsədi gələcək tarix müəllimlərinin peşəkar inkişafına təsir göstərmək və onların akmeoloji səriştələrini formalaşdırmaqdır. Praktiki cəhətdən akmeoloji texnologiyalar müəllimə peşəkar və şəxsi inkişafı imkanı yaradır və onun karyera trayektoriyasını müəyyən etməyə kömək edir [6, s. 5-6].

Akmeoloji səriştənin inkişafı ilə bağlı tarix müəllimində aşağıdakı mühüm bacarıqlar formalaşmalıdır:

Peşəkar inkişafın vacibliyini dərk etmək

Özünün təhsil keyfiyyətini və pedaqoji bacarıqlarını artırmağa çalışmaq

Peşəkar yüksəliş üçün strateji planlama aparmaq [8, s. 767].

Gələcək mütəxəssisin inkişafında ən vacib mərhələlərdən biri peşə seçimi və fəaliyyət profilinin dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı qərar vermə prosesidir. Lakin bu gün pedaqoji təhsili seçən tələbələrin hamısının bu peşəyə uyğun olmadığı müşahidə olunur. Bu fakt tələbələr arasında aparılan sorğuların nəticələri ilə də təsdiqlənmişdir [9, s. 140].

Gələcək tarix müəllimlərin akmeologiya ilə bir elm və peşəkar özünüinkişaf vasitəsi kimi tanış edilməsi mütəxəssislərin hazırlanması və pedaqoji təhsilin təkmilləşdirilmiş modellərinin yaradılması üçün səmərəli yolların axtarışı çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Akmeologiya pedaqoji təhsildə nəzəri və praktik əhəmiyyətə malikdir, çünki o, müəllimlərin şəxsi və peşəkar inkişafına yönəlmiş sistemli yanaşmanı təmin edir. Akmeologiya pedaqoji universitetlərin təhsil sistemində əsas akademik fənlərdən biri olmalıdır. Bu fənnin məzmununun dərinədən başa düşülməsi və tam mənimsənilməsi müəllimlərin təkmilləşdirilməsi üçün ən vacib şərtlərdən biridir. Akmeologiyanın tədrisi müəllimlərin şəxsi inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, onların peşə fəaliyyətində uğur qazanmasına da kömək edəcəkdir [9, s. 146-147].

Gələcək müəllimlər akmeologiyayı şəxsi və peşəkar yetkinlik zirvələrinə yüksəlmək üçün vəzifələr və üsullar sistemi kimi mənimsəməlidirlər. Bu sahədə onların inkişafı üçün aşağıdakı məsələlər vacibdir:

Akmeoloji texnologiyaların mənimsənilməsi – Müəllimlər bu texnologiyalar vasitəsilə özünüinkişafın və peşəkar təkmilləşmənin yollarını öyrənməlidirlər.

Akmeoqramma tərtib etmək bacarığı – Gələcək müəllimlər peşəkar inkişaf trayektoriyasını müəyyən edən fərdi proqramlar hazırlamağı bacarmalıdırlar.

Peşəkarlıq zirvələrinə çatma yollarının müəyyən edilməsi – Müəllimlər üçün akmeoloji sərəşətlərin əldə edilməsinə yönəlmiş fəaliyyət planları hazırlanmalıdır.

Problemin aktuallığı. Müasir təhsil sistemində müəllimlərin peşəkarlığının artırılması keyfiyyətli təhsilin əsas şərtlərindən biridir. Təhsilin keyfiyyətini artırmaq üçün innovativ metodlardan istifadə, diferensial və inklüziv yanaşmaların tətbiqi vacibdir. Müəllimlərin müasir tədris texnologiyalarına yiyələnməsi və tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməsi onların peşəkar fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəldir. Bu səbəbdən, fasiləsiz öyrənmə və təkmilləşmə müasir müəllim üçün əsas tələbə çevrilmişdir.

Problemin elmi yeniliyi. Bu tədqiqat müəllimlərin peşəkar inkişafının akmeoloji aspektlərini araşdıraraq onların sərəştəlliliyinin artırılması üçün yeni metod və yanaşmalar təklif edir. Akmeoloji yanaşma müəllimin inkişafının zirvə nöqtəsinə çatmasını, bilik və bacarıqlarını maksimal dərəcədə realizə etməsini təmin edən sistemli bir yanaşmadır. Bu tədqiqat çərçivəsində müəllimlərin inkişafına təsir edən amillər, effektiv təkmilləşmə mexanizmləri və praktik tətbiq üsulları araşdırılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu tədqiqatın nəticələri müəllim hazırlığı proqramlarında, pedaqoji inkişaf kurslarında və tədris metodlarının təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər. Burada təqdim olunan yanaşmalar müəllimlərin praktiki bacarıqlarını artırmağa, onların tədris prosesində daha çevik və səmərəli olmasına kömək edəcək. Eyni zamanda, bu nəticələr təhsil müəssisələrində müəllimlərin peşəkar inkişaf strategiyalarının formalaşdırılmasına və tətbiqinə töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası'nın təsdiq edilməsi haqqında, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı, Bakı şəhəri, 24 oktyabr 2013-cü il / Официальный сайт Министерства юстиции Азербайджанской Республики. Единая электронная база правовых актов. <http://www.e-qanun.az/framework/27274>.
2. Cəbrayilov İ.H. Müəllim peşəkarlığının inkişafının nəzəri-pedaqoji məsələləri. "Müasir təhsilin inkişaf strategiyaları: uğurlar və çağırışlar" mövzusunda Beynəlxalq elmi konfrans. Naxçıvan şəhəri. 26-27 noyabr 2021. s. 59-62.
3. Мусаев Д.М. Образовательные компетенции – как основной критерий для будущих преподавателей истории Азербайджана // Научные известия. Нальчик. 2020. № 21, 25–31 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма. М. Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996, 308 с.
5. Кашапов М.М. Акмеология: учебное пособие. Ярославль, 2011, 112 с.
6. Ушаков А.А. Акмеологические основы высшего образования: учебно-методическое пособие. Краснодар: 2019. 148 с.
7. Маркова А.К. Акмеология; под ред. А.А. Деркача. 2004. 299 с.
8. Базилевская С.В. Акмеологическая компетентность педагога как условие реализации ФГОС ДО // Молодой ученый. 2016. № 13. 765–769 с.

9. İlyasov M.İ. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri: Monoqrafiya. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 208 s.

С.К. Юсифова

Важность развития акмеологических компетенций учителей истории

Резюме

В данном исследовании рассматриваются современные проблемы профессионализма учителей и педагогической компетентности, а также их влияние на качество образовательного процесса. Исследование анализирует инновационные подходы в педагогике, подчеркивая роль акмеологии в профессиональном развитии педагогов. Особое внимание уделяется методам повышения квалификации, саморазвитию и использованию современных образовательных технологий, направленных на формирование высоких профессиональных стандартов в педагогической деятельности. Также рассматриваются факторы, влияющие на эффективность преподавания, включая мотивацию учителей, междисциплинарное взаимодействие и адаптацию к изменяющимся требованиям образовательной среды.

S.G. Yusifova

The importance of developing the acmeological competencies of history teachers

Summary

This research explores the modern challenges of teacher professionalism and pedagogical competence, highlighting their impact on the quality of education. The study examines innovative approaches in pedagogy, emphasizing the role of acmeology in teacher development and continuous professional growth. Special attention is given to methods for enhancing qualifications, self-improvement strategies, and the integration of modern educational technologies. Additionally, the research considers factors influencing teaching effectiveness, including teacher motivation, interdisciplinary collaboration, and adaptation to the evolving demands of the educational environment. The findings can be applied to improve teacher training programs, professional development courses, and educational policy planning.

Redaksiyaya daxil olub: 10.02.2025